

Tadeusz Aleksander

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ROZWÓJ DYDAKTYKI DOROSŁYCH JAKO DYSCYPLINY NAUKOWEJ

Dydaktyka dorosłych jako refleksja (namysł) nad praktyką kształcenia ludzi w wieku poszkolnym ma w naszym kraju długie tradycje. Tworzyła się i rozrastała jako następstwo rozwijającej się intensywnie pracy oświatowej, której przedmiotem byli ludzie dorośli. Praca ta już w okresie pozytywizmu miała często znamiona innowacyjności, co było podstawą snucia oryginalnych refleksji na temat warunków, organizacji i metodyki kształcenia dorosłych. Przykładem jest pomysł Konrada Prószyńskiego z 1874 r. skutecznego nauczania dorosłych analfabetów czytania i pisania. Bawiąc latem na wsi w okolicy Kałuszyna namalował alfabet na szczytowej ścianie budynku przy drodze do kościoła. Następnie pokazywał tyczką, niedzielnym przechodnim, litery ucząc ich jak składać je w wyrazy. Ten eksperyment doprowadził K. Prószyńskiego do ułożenia „Elementarza ściennego”, a następnie „Elementarza” książkowego, który, po wielu uzupełnieniach i udoskonalaniu, uznany został (1892 r.) spośród pięciuset nadesłanych na międzynarodową wystawę w Londynie za najlepszy elementarz świata. Służyła też tej edukacji i wspierała ją swoimi uogólnieniami i regułami skromna refleksja teoretyczna usprawniającymi to kształcenie. Jej załączki wyrosły z trwającej, niekiedy przez wiele lat, praktyki oświatowej okresu pozytywizmu. Wzięły początek z obserwacji działań edukacyjnych i działalności praktyków. Wielu z nich wyprowadzało też formułowane przez siebie zasady pracy oświatowej z intuicji.

Pierwsi uczynili to autorzy prac o samokształceniu i samouctwie, co jest następstwem sporego zaawansowania w tym czasie na ziemiach polskich, zwłaszcza zaboru rosyjskiego, samokształcenia i samouctwa. Adolf Dygasiński już w 1889 opublikował książkę „Jak się uczyć i jak uczyć innych”, w której w 23 rozdziałach wyłożył całą wiedzę z zakresu metodyki nauczania różnych przedmiotów szkolnych. Nadto, sporo w niej rad i wskazówek dla samouków uczących się języka ojczystego, sposobie doboru i czytania literatury, porad ułatwiających samoukowi zapamiętanie wiedzy.

Za te m. in. uwagi uznano wymienioną książkę za wielce korzystną dla samouków¹. Znacznie mniej udaną, ale również pełną zasad i aforyzmów dotyczących organizacji oraz metodyki samouctwa i samokształcenia (przez czytelnictwo) jest praca znanego działacza oświatowego swojej epoki - Władysława M. Kozłowskiego „Co i jak czytać? Wykształcenie samego siebie i czytelnictwo metodyczne” (Warszawa 1900). Książka, mimo początkowej krytyki² za mało zwarty sposób napisania, miała 6 wydań, co dowodzi jej poczytności i społecznej przydatności.

Wszechstronniejsze, bo traktujące także o innych niż samokształcenie - formach oświaty dorosłych, refleksje i wnioski teoretyczne z obszaru teorii kształcenia dorosłych przynosi publikacja z 1913 r., pt. „Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja”³. Uważana jest za pierwszy podręcznik teorii edukacji dorosłych na ziemiach polskich. Spośród 19 tekstów tworzących ten podręcznik przynajmniej cztery zawierają refleksje, które zaliczyć należy do obszaru dydaktyki dorosłych. I tak; Władysława Weychert – Szymanowska w artykule pt. „Nauczanie analfabetów” informuje o różnicach w nauczaniu początkowym dzieci i dorosłych, metodach (skutecznego) nauczania czytania i pisania dorosłych a także, w pewnym stopniu, charakteryzuje osobowość dorosłego analfabety jako ucznia. Tekst drugi z omawianego podręcznika to praca Jadwigi Dziubińskiej „Kursy dla młodzieży rolniczej”. Sporo w niej informacji z dydaktyki kształcenia kursowego takich jak określenie celu dydaktycznego kursu (dla włościan) oraz metodyki kształcenia na kursach rolniczych. Tekst kolejny zamieszczony w omawianej publikacji to praca Heleny Orszy „Zadania Uniwersytetów ludowych” zawierająca m. in. informacje o specyfice organizacji i metodach pracy dydaktycznej oraz słuchaczach uczących się w uczelniach wszechnicowych (w tym także Uniwersytecie Ludowym im. A. Mickiewicza w Krakowie). Jednym z następnych artykułów jest „Latarnia projekcyjna na usługach pracy oświatowej” znanego krakowskiego działacza oświatowego (TSL) Mariana Stępowskiego. Publikacja ta traktuje o metodyce odczytu realizowanego z wykorzystaniem obrazów wyświetlanych przy pomocy „latarni” projekcyjnej. W szczególności wskazuje na różne sposoby (zależne od okoliczności) upogładowienia treści odczytu informując także o rodzajach, producentach i dystrybucji przeźroczy na ziemiach polskich. Ostatni z interesujących nas w tym miejscu tekstów, to

¹ *Poradnik dla samouków* (wyd. A. Heflicha i S. Michalskiego). Druk K. Kowalskiego, Warszawa 1902, cz. IV s. 273 – 274.

² *ibid.*, s. 275 - 277

³ *Praca oświatowa, jej zadania, metody i organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*. Kraków 1913. Nakładem Michała Arcta w Warszawie.

opracowanie Marii Orsetti pt. „Nowa organizacja czytelnictwa”. Mowa w nim o tworzeniu bibliotek „wędrownych” (ruchomych) w USA i ich przydatności w rozwoju czytelnictwa jako formy samokształcenia.

Ta początkowa refleksja na temat istoty i metodyki różnych form kształcenia dorosłych nie wystarczała do stworzenia odrębnej nauki jaką jest dydaktyka dorosłych, ale stworzyła jej załączki i dostarczyła przydatnych wskazówek dla pracy oświatowej tamtych lat.

Okazją do ponowienia wysiłku na rzecz dalszego rozwijania refleksji nad teorią i metodyką kształcenia dorosłych, stało się przygotowywanie, drukowanej w latach 1933 – 1939, obszernej „Encyklopedii wychowania”⁴. Opracowana została przez najwybitniejszych przedstawicieli nauk pedagogicznych lat międzywojennych w Polsce. Treść jej ukazuje wysoki poziom wiedzy pedagogicznej końca lat międzywojennych w naszym kraju oraz najnowszych osiągnięć naukowych w tej dziedzinie. Tworzą ją obszerne rozprawy naukowe, spośród których kilka ukazało się także w formie oddzielnych odbitek. Wśród nich znalazło się pięć - obszernych jak na encyklopedię – tekstów, które ze względu na treść bez wątpienia zaliczyć należy do dydaktyki dorosłych. Pierwszy i jak się wydaje najbardziej kwalifikujący się do zaliczenia go do tej dyscypliny naukowej to opracowanie Heleny Radlińskiej p.t. „Współczesne formy pracy oświatowej”⁵. Autorka omawia w nim instytucje kształcenia dorosłych, zgromadzone w nich urządzenia służące tej edukacji, liczne formy pracy oświatowej z dorosłymi, zasady organizacyjne tej działalności oraz instytucje kształcenia dorosłych. Tekst ten (prawdopodobnie czytany przez nieliczne osoby) został ponownie wydrukowany po II wojnie światowej w podręczniku pt. „Oświata dorosłych”⁶. Znaczącym krokiem w rozwoju refleksji nad kształceniem dorosłych końca lat międzywojennych było opublikowanie w wymienionej „Encyklopedii wychowania” czterech rozpraw Ireny Drozdowicz – Jurgielewiczowej. Pierwsza to „Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych”⁷. Autorka wyraziła w niej opinię, że dydaktyka dorosłych jest nauką *in status nascendi*, ale jest potrzebną, bo bez niej nie da się skutecznie rozwiązać wielu zagadnień z obszaru edukacji doro-

⁴ *Encyklopedia wychowania* (red. nac. S. Łempicki), Wydawnictwo Naszej Księgarni ZNP, Warszawa 1933 – 1939, t. 1 – 3.

⁵ Radlińska Helena, *Współczesne formy pracy oświatowej* (red. nac. S. Łempicki), Wydawnictwo Naszej Księgarni ZNP, Warszawa 1939, t. 3, s. 611 – 645.

⁶ Radlińska Helena, *Oświata dorosłych. Zagadnienia, dzieje, formy, pracownicy organizacja*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa 1947.

⁷ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena: *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*. W: *Encyklopedia wychowania* (red. nac. S. Łempicki), Wydawnictwo Naszej Księgarni ZNP, Warszawa 1936, t.2, s.149 – 165.

stych. Ustaliła, że jej przedmiotem jest nauczanie (cele, treści, warunki, cechy, zasady, metody i środki) oraz kształcenie dorosłych. Budując swoją koncepcję tej dydaktyki sięgnęła do teorii psychologicznych i socjologicznych uczenia się i nauczania: E. Thorndike'a. F. Grubera, B. Yeaxlee, J. Joteyko, M. Lipskiej - Librachowej. B. Nawroczyńskiego i in. Wskazała przy tym na konieczność indywidualizacji nauczania dorosłych polegającej m. in. na liczeniu się z potrzebami i zainteresowaniami słuchaczy. Charakteryzując zaś metody nauczania dorosłych (podające i poszukujące) jednoznacznie preferowała metodę kreatywną opracowaną w latach międzywojennych przez Kazimierza Kornilowicza – znanego już wówczas działacza oświatowego⁸. Określiła też najpilniejsze potrzeby dydaktyki dorosłych, jako nauki uznając, że proces nauczania dorosłych jest jeszcze słabo poznany a wiedza o nim ma w wielu miejscach formę przypuszczeń. Te potrzeby to: zdefiniowanie podstawowych pojęć, doskonalenie metod nauczania, wypracowanie odrębnych wskazówek metodycznych na użytek nauczania różnych treści („przedmiotów”) uwzględniających specyfikę poznawanego materiału.

Drugi tekst z zakresu dydaktyki dorosłych autorstwa I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej w wymienionej „Encyklopedii wychowania” to „Uczelnie dla dorosłych”⁹. Autorka podjęła w nim próbę zdefiniowania uczelni dla dorosłych i wskazania na ich istotę oraz specyfikę, określiła ich społeczne funkcje a następnie opisała poszczególne grupy (formy) instytucji nauczania dorosłych funkcjonujących w Polsce międzywojennej. Były to: kursy, szkoły (głównie powszechne) dla dorosłych, uniwersytety ludowe i uniwersytety powszechne. Charakteryzując je wskazała na ich specyfikę organizacyjną i metodyczną.

Kolejne opracowanie I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej zamieszczone w „Encyklopedii pedagogicznej” to „Pracownik oświatowy”¹⁰. Autorka wskazała nim na role tego pracownika, na jego wykształcenie pozwalające dostrzec istotę nauczania dorosłych. Wskazuje na konieczne u niego powołanie do zawodu nauczyciela i wychowawcy. Sygnalizuje brak u nauczycieli szkolnych, zatrudnianych do pracy w instytucjach kształcenia dorosłych,

⁸ Kazimierz Kornilowicz, *Pomoc w tworzeniu jako zadanie pracy kulturalnej* W: *Zagadnienia oświaty dorosłych. Dwie konferencje* (red. K. Kornilowicz), Wydawnictwo Federacji Oświatowej Organizacji Społecznych, Warszawa 1930. s. 64 – 83.

⁹ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena: *Uczelnie dla dorosłych*. W: *Encyklopedia wychowania* (red. nac. S. Łempicki). Wydawnictwo Naszej Księgarni ZNP, Warszawa 1939 . t. 3, s. 635 – 644.

¹⁰ Drozdowicz Jurgielewiczowi Irena: *Pracownik oświatowy*. W: *Encyklopedia wychowania* (red. nac. S. Łempicki), Wydawnictwo Naszej Księgarni ZNP, Warszawa 1939, t. 3, s. 685 – 692.

przygotowania do pracy dydaktycznej z dorosłymi i wskazuje na konieczność uzupełnienia tego niedostatku.

Blisko problematyki dydaktycznej plasują się inne międzywojenne prace I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej. Jedną z nich jest publikacja pt. „Technika pracy umysłowej”¹¹ będąca w zasadzie metodyką samokształcenia przez czytelnictwo. Autorka omówiła w niej sposób tworzenia warunków sprzyjających samokształceniu a następnie technikę racjonalnego czytania książek oraz metodykę uczenia się ludzi dorosłych. Druga to „Upodobania czytelnicze dorosłych”¹². Jest to praca powstała z materiału badań słuchaczy szkół wieczorowych i uniwersytetów powszechnych miasta stołecznego Warszawy. Jej treść informuje czytającego o słuchaczach szkół dla dorosłych i uniwersytetów powszechnych, motywach i technice czytania, ich ulubionych autorach i poczytnych książkach.

Omówione trzy teksty z „Encyklopedii pedagogicznej” jak i inne wymienione rozprawy I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej stawiają ją w rzędzie głównych twórców dydaktyki dorosłych w latach międzywojennych w naszym kraju. Zostały one ponownie upowszechnione (jako odbitka z „Encyklopedii wychowania”) w wydanej w 1939 r. publikacji „Nauczanie dorosłych”¹³, ale ich publikacja, podobnie jak i teksty zamieszczone wcześniej w „Encyklopedii wychowania”, nie spełniła oczekiwanej społecznej roli z powodu wybuchu wojny. Wznowienie tej publikacji w 1947 r. przez Ludowy Instytut Oświaty i Kultury pt. „Z zagadnień dydaktyki dorosłych”¹⁴ jak i napisanie kolejnej rozprawy „O istocie i zadaniach popularyzacji”¹⁵ będącej udaną próbą tworzenia teorii tego działania (tj. popularyzacji) zamieszczonej w krakowskim miesięczniku „Oświata i Kultura” też nie przyczyniło się do recepcji treści prac I. Drozdowicz - Jurgielewiczowej i kontynuowania rozwoju „dawnej” teorii kształcenia dorosłych ze względu na urzędowy krytycyzm, tego co międzywojenne, przez reprezentantów narzuconego Polsce socjalizmu. Zawarte w niej treści niejednokrotnie traktowane były (poza kręgami nielicznych rze-

¹¹ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *Technika pracy umysłowej*, Warszawa 1938. Tekst powielony (nierejestrowany w bibliografiach).

¹² Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *Upodobania czytelnicze dorosłych*, Wydawnictwo Instytutu Oświaty Dorosłych, Warszawa 1939.

¹³ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *Nauczanie dorosłych. Zasady dydaktyki – uczelnie dla dorosłych – pracownik oświatowy*, Odbitka z Encyklopedii wychowania. Nakładem „Naszej Księgarni” Spółki Akcyjnej ZNP, Warszawa 1939.

¹⁴ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *Z zagadnień dydaktyki dorosłych*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa 1947.

¹⁵ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *O istocie i zadaniach popularyzacji*, „Oświata i Kultura” 1947, nr 5, s.263 – 282.

czywistych ekspertów w dziedzinie kształcenia dorosłych), jako pozostałość tendencji burżuazyjnych w kształceniu dorosłych.

Do myśli jej nawiązano ponownie pod koniec lat 50 tych w chwili intensywnego, nawrotu do rodzimych tradycji rozwoju kształcenia dorosłych w naszym kraju. Wyrazem tego nawiązania jest m. in. przedruk w 1958 r. czterech – zdaje się najważniejszych dla dydaktyki dorosłych - tekstów („Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych”, „Literatura najłatwiejsza”, „O istocie i zadaniach popularyzacji i ”Uczelnie dla dorosłych”) I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej w potrzebnej wtedy i wartościowej pracy zbiorowej „Oświata i kultura dorosłych”¹⁶.

Na wznowienie wszystkich prac I. Drozdowicz - Jurgielewiczowej z obszaru teorii kształcenia dorosłych trzeba było jednak poczekać wiele lat. Podjęła się tego Anna Antosz - jej biografka¹⁷ i redaktor starannego wydania (jej) pism pedagogicznych¹⁸, w tym także tych z obszaru dydaktyki dorosłych.

W zbliżonych warunkach politycznych oraz życia i działalności do I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej zajęła się w latach międzywojennych budowaniem teorii kształcenia dorosłych Maria Borowiecka. Wieloletnia nauczycielka pensji Haliny Gepnerówny dla dziewcząt a następnie w warszawskich szkołach dla dorosłych, członek Sekcji Oświaty Pozaszkolnej Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy, współpracownik Instytutu Oświaty Dorosłych. Jej dorobek twórczy na niwie oświaty dorosłych sprowadzić można do dwu obszarów. Pierwszy bardziej praktyczny to opracowywanie programów szkół wieczorowych dla uczniów dorosłych i programów szkół wieczorowych dla młodocianych, podręczników oraz materiałów dla osób uczących się w tych szkołach¹⁹

Druga część dorobku twórczego Marii Borowieckiej dotyczy zagadnień ogólniejszych: przeszłości różnych zjawisk oświatowych, teorii i praktyki kształcenia oraz metodyki nauczania dorosłych. Już w młodości napisała pamiętnik (niepublikowany zaginął w powstańczej Warszawie), w którym m. in. ukazała pracę (powstałego w 1885 r.) tajnego Koła Kobiecego Oświaty Ludowej i opisała dokonujące się w nim rozłamy na tle politycznym oraz in-

¹⁶ *Oświata i kultura dorosłych. Rozprawy* (red. K. Wojciechowski), Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1958.

¹⁷ Antosz Anna, *Irena Drozdowicz – Jurgielewiczowa. Studium pedagogiczne*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji. Radom 2007.

¹⁸ Drozdowicz – Jurgielewiczowa Irena, *Pisma pedagogiczne* (red. A. Antosz), Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji. Radom 2009.

¹⁹ Aleksander Tadeusz.: *Maria Borowiecka – niedokończony biogram*, „Rocznik Andragogiczny 2013”, s. 279 – 288.

formowała o działalności Koła Nauczania Początkowego i aresztowaniu członków jego Zarządu (1906)²⁰. W 1930 r. opublikowała w zbiorowej monografii „Oświata pozaszkolna Samorządu m. st. Warszawy” dwa wartościowe teksty. Jeden na temat rozwoju i funkcjonowania kursów nauczania początkowego dla dorosłych i młodocianych w Warszawie. Drugi – unowocześniania nauczania na tych kursach, przez wdrażanie nowej organizacji nauczania według modelu pracy pod kierunkiem (A. L. Hall Questa) i systemu laboratoryjnego (J. Deweya).²¹ Od połowy lat 30 - tych już jako doświadczony nauczyciel dorosłych i metodyk ich nauczania, współpracując z Sekcją Oświaty Pozaszkolnej Magistratu m. st. Warszawy, publikowała – głównie w „Pracy Oświatowej” - miesięczniku Instytutu Oświaty Dorosłych opracowania na temat funkcjonowania szkoły wieczorowej (maj 1935), łączenia kompletów na kursach dla dorosłych (styczeń 1937), działalności edukacyjnej i literackiej Marii Gomolińskiej (czerwiec - lipiec 1935). Zamieszczała także we wspomnianym miesięczniku recenzje książek o oświacie dorosłych w Austrii i Stanach Zjednoczonych.

Główną jednak pracą naukową Marii Borowieckiej jest opublikowane w 1946 r. „Kształcenie dorosłych. Próba dydaktyki”²². Ta nieduża książka, powstała w znacznej części pod koniec lat międzywojennych i - chronologicznie rzecz traktując – jest, obok omówionej pracy I. Drozdowicz Jurgielewiczowej też jednym z pierwszych polskich podręczników dydaktyki dorosłych. Do jej napisania namówił Autorkę Antoni Konewka, współzałożyciel (1919 r.) Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych, pierwszy kierownik Sekcji Oświaty Pozaszkolnej Magistratu m. st. Warszawy a od 1929 Naczelnik Wydziału Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP. Przygotowując ją Maria Borowiecka przestudiowała prawie cały ówczesny polski dorobek z zakresu teorii nauczania dorosłych (J. Baranowska, B.M. Godecki, I. Drozdowicz - Jurgielewiczowa, B. Nawroczyński, H. Radlińska, K. Sośnicki, M. Wachowski i in.). Przeanalizowała także główne prace anglojęzyczne (O. Stanley, E. Thorndike, B. Yeaxlee) i niemieckie (R. Erdberg, Gruber, R. Lochner). Znaczy to, że książka powstała z analizy najlepszego piśmiennictwa na temat kształcenia dorosłych końca lat międzywojennych i zawiera w pewnym stopniu - podobnie jak wymienione prace I. Drozdowicz – Jurgielewiczowej - podsumowanie dorobku teoretycznego dydaktyki dorosłych tamtego okresu. Sporo w niej

²⁰ H. Radlińska, *Z dziejów pracy społecznej o oświatowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1964, s. 299 i 317.

²¹ *Oświata pozaszkolna Samorządu m. st. Warszawy* (red. J. Baranowska), Instytut Oświaty Dorosłych, Warszawa 1930, s. 74 – 97.

²² M. Borowiecka, *Kształcenie dorosłych. Próba dydaktyki*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa 1946.

informacji, uogólnień i generalizacji wysnutych z bogatego doświadczenia autorki w zakresie kształcenia dorosłych oraz przygotowywania dla nich programów, podręczników i materiałów dla nauczycieli oraz wskazówek metodycznych niezbędnych do efektywnego realizowania nauczania dorosłych zwłaszcza arytmetyki i geometrii.

Książka podzielona jest na dwie części (A i B). Część pierwsza (A) opisowa - ukazuje strukturę (ówczesnej) oświaty dorosłych. Ukazane w niej zostały takie kwestie jak: specyfika (m.in. brak „dyscypliny” szkolnej czyli „odwyknięcie” od nauki) i potrzeby (rozdzielenie na miasto, wieś) edukacyjne uczących się dorosłych, cele nauczania młodocianych i dorosłych, typy (ekstensywny i intensywny) kształcenia ludzi w wieku pozszkolnym oraz system tego kształcenia w podziale na instytucje „zastępcze” (kursy nauczania początkowego, szkoły wieczorowe) i placówki służące zaspokajaniu „(...) dążeń i zainteresowań słuchaczy w związku z ich osobistymi potrzebami (...)” a więc uniwersytety powszechne, niedzielne i ludowe.

Część druga (B) wymienionej książki to systematyczny wykład dydaktyki dorosłych. Na początku tej części Autorka ukazała specyfikę (swoistość) kształcenia dorosłych (...uczy się ludzi już tkwiących w życiu...) w porównaniu z edukacją dzieci, organizację instytucji („ogniska”) kształcenia dorosłych oraz złożone zagadnienia wychowania dorosłych w toku ich nauczania (m.in. przez wdrażanie uczących się do prac związanych z kształceniem, wzbudzanie w słuchaczach zaufania we własne siły). W końcowych rozdziale tej części książki Maria Borowiecka scharakteryzowała program i kryteria doboru treści dla instytucji kształcenia dorosłych, opisała systemy (indywidualny i zbiorowy) tego kształcenia, stosowane metody oraz organizację nauczania dorosłych z wskazaniem na jego modernizację przez wprowadzanie do niego coraz śmielej nowych środków dydaktycznych.

Wartość książki Marii Borowieckiej „podnoszą” wnioski zamieszczone w zakończeniu poszczególnych rozdziałów, przydatne dla praktyki kształcenia dorosłych odbudowywanego w naszym kraju po II wojnie światowej.

Tak skonstruowana książka dowodzi wysokiego poziomu refleksji nad kształceniem dorosłych w naszym kraju w czasie powojennego tworzenia nowego porządku społeczno- politycznego, zaś jej autorkę stawia w rzędzie twórców - obok Ireny Drozdowicz – Jurgielewiczowej („Z zagadnień dydaktyki dorosłych” Warszawa 1947) i Heleny Radlińskiej („Oświata dorosłych”, Warszawa 1947, rozdział: „Współczesne formy”) pierwszych podręczników dydaktyki dorosłych w naszym kraju. W związku z tym poznanie jej dorobku naukowego jest konieczne do uchwycenia trendów i dostrzeżenia ewolucji naszej krajowej refleksji nad kształceniem dorosłych.

Mimo sygnalizowanych zasług dla rozwoju praktyki i teorii kształcenia dorosłych Maria Borowiecka jest dzisiaj autorem mało przypominanym i w związku z tym – jak się wydaje - mało znanym. Nie wspomina o niej nawet Lucjan Turowski, który budując przed laty, swoją andragogikę „wyprowadzał” ją z dynamicznie i szeroko przypominanego dorobku naukowego wielu osób reprezentujących tę naukę.

Koniec pracy dwóch wymienionych autorek nad konstruowaniem teorii kształcenia dorosłych jako dyscypliny naukowej zbiegł się z wejściem na drogę twórczości naukowej Franciszka Urbańczyka. Ten, znany później teoretyk kształcenia dorosłych był pod koniec lat międzywojennych, jako dyrektor biura Zarządu Głównego Towarzystwa Szkoły Ludowej (Kraków, ul. św. Anny 5), organizatorem pracy oświatowej tego towarzystwa w Małopolsce. Sam też bezpośrednio wygłaszał odczyty, organizował konferencje metodyczne dla pracowników oświatowych, pisał artykuły do czasopism fachowych. Wyniesione z tej pracy doświadczenia spożytkował po II wojnie światowej realizując pracę naukową w Katedrze Kultury i Oświaty Dorosłych UJ a następnie w Wyższej Szkole Pedagogicznej rozbudowując i utrwalając pozycję dydaktyki dorosłych w gronie nauk o wychowaniu. Pracę nad tworzeniem swojej rozległej teorii rozpoczął od przełożenia na język polski znanej książki E. Thorndike – wspomnianego już w tym tekście profesora psychologii Uniwersytetu Columbia w Nowym Yorku „Uczenie się dorosłych”²³ oraz opublikowania w 1957 r. w powołanym do życia nowym dwumiesięczniku „Oświata Dorosłych” artykułu pt. „Pojęcie i zakres dydaktyki dorosłych”²⁴. Opracowanie to zostało wnet przedrukowane w zbiorze rozpraw „Oświata i kultura dorosłych”²⁵ wydanych (1958) z inicjatywy Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Znaczne powiększenie tego opracowania (m.in. o wyniki badań nad podręcznikiem²⁶ i pracą samokształceniową ucznia szkoły korespondencyjnej²⁷) opublikowane zostało w pracy zbiorowej „Pedagogika do-

²³ Thorndike Edward L., *Uczenie się dorosłych*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. Warszawa 1950.

²⁴ Urbańczyk Franciszek, *Pojęcie i zakres dydaktyki dorosłych*, „Oświata Dorosłych” 1957, nr 1 – 2, s. 5 – 15.

²⁵ *Oświata i kultura dorosłych. Rozprawy* (red. K. Wojciechowski), Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1958, s. 107 – 116.

²⁶ Urbańczyk Franciszek.: *Jaki powinien być podręcznik matematyki dla szkoły korespondencyjnej (próba teorii podręcznika szkoły korespondencyjnej)* W: *Zagadnienia oświaty dorosłych* (red. K. Wojciechowski), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. 95 – 125.

²⁷ Urbańczyk Franciszek, *Praca samokształceniowa ucznia szkoły korespondencyjnej*, PZWS, Warszawa 1959.

rosłych”²⁸. W trzy lata później artykuł ten, z niedużymi zmianami w treści, znalazł się także we wznowieniu (drugim wydaniu) „Pedagogiki dorosłych”²⁹.

Powiększanie i doskonalenie wymienionego tekstu doprowadziło Franciszka Urbańczyka do opracowania pełnego i niewątpliwie wartościowego podręcznika dydaktyki dorosłych³⁰. Szybkie zaś wyczerpanie tej publikacji spowodowało, że Franciszek Urbańczyk, kierując się potrzebami dynamicznie rozwijającej się wtedy praktyki kształcenia dorosłych przygotował drugie, znacznie poszerzone i uwspółcześnione (zdaje się że też i optymalne jak na tamte lata) wydanie swojego podręcznika³¹, utrwalając nim pozycje dydaktyki dorosłych w obszarze nauk pedagogicznych i andragogiki.

Tworząc swój system dydaktyki dorosłych wyszedł od jej opisu dokonanego przez poprzedniczki: Irenę Drozdowicz – Jurgielewiczową i Marię Borowiecką. Odwołał się też do wiedzy z dydaktyki ogólnej tworzonej przez Kazimierza Sośnickiego i Bogdana Nawroczyńskiego a także informacji psychologicznej na temat specyfiki rozwojowej i osobowości człowieka dorosłego. Udowodnił, że dydaktyka dorosłych jest odrębną, dynamicznie się (w jego czasach) rozwijającą dyscypliną naukową. Zdefiniował pojęcia (język naukowy dydaktyki), jakimi się ona posługuje, określił jej zakres zainteresowań, opisał metody i problematykę badań naukowych. Jednoznacznie określił, że przedmiotem jej zainteresowań są; cele, treść, proces, metody i organizacja nauczania i samokształcenia (czyli przekształcania intelektualnej sfery) człowieka dorosłego. Zajął się także osobowością, motywami nauki i zainteresowaniami uczniów dorosłych. O jej odmienności od dydaktyki ogólnej (dla dzieci i młodzieży) a zatem swoistości decydują takie elementy jak; odmienność osobowości uczącego się dorosłego, wielość form (rodzajów) kształcenia, inna sytuacja społeczna i odmienne środowisko uczącego się dorosłego w porównaniu z dziećmi i młodzieżą, odmienne środki i metody oraz inna organizacja nauczania dorosłych. Te odmienności sprawiają, że nawet wspólne z dydaktyką ogólną (dla dzieci i młodzieży) elementy edukacyjne (np. zasady nauczania) należy w niej interpretować inaczej).

²⁸ Urbańczyk Franciszek, *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*, W: *Pedagogika dorosłych* (red. K. Wojciechowski). Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962, s. 203 – 266.

²⁹ Urbańczyk Franciszek, *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych* W: *Pedagogika dorosłych*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1965 (wyd. II), s.210 - 272.

³⁰ Urbańczyk Franciszek, *Dydaktyka dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965.

³¹ Urbańczyk Franciszek, *Dydaktyka dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.

W końcowej części podręcznika Franciszek Urbańczyk scharakteryzował, porównawczo, główne systemy kształcenia dorosłych zwracając uwagę na specyfikę metodyczną – organizacyjną i swoistość realizacji każdego z nich. Owe systemy to: klasowo – lekcyjny, korespondencyjny, swobodnego kształcenia za pomocą żywego słowa, kół oświatowych, swobodnego kształcenia za pomocą pisanego słowa i samokształcenie.

Poprawność merytoryczna wywodów, prosta i jasna struktura pod względem logicznym jak i dobry naukowy język sprawiają, że „Dydaktyka dorosłych” Franciszka Urbańczyka jest, przez wiele lat, od ukazania się przedmiotem studiów i naukowych analiz. Na duże zainteresowanie jej treścią wpływała korzystnie także duża dynamika, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, rozwoju różnych form kształcenia dorosłych - począwszy od podstawowego a na wyższym skończywszy, rodząca zainteresowanie racjonalną jej organizacją i efektywnością.

Duża dynamika rozwoju różnych form kształcenia dorosłych stała się także okazją do mnożenia, w latach siedemdziesiątych minionego wieku, prób tworzenia odrębnych, szczegółowych dydaktyk poszczególnych form i poziomów kształcenia dorosłych. Naprzód stało się to w obszarze intensywnie rozwijanego doksztalcenia i doskonalenia zawodowego w zakładach pracy i branżowych ośrodkach szkoleniowych gdzie Tadeusz Nowacki zainicjował skutecznie tworzenie dydaktyki doskonalenia zawodowego³² otwierając tym drogę do tworzenia rozległej nauki o kształceniu dla przy i przez pracę. Jeszcze dalej w analizie szczegółowe poszli Teofil Sosnowski opracowując „Dydaktykę kursów zawodowych” (1972) i Stanisław Karaś – autor „Zarysu dydaktyki kursów zawodowych” (1984) a także „Dydaktyki oświaty pozaszkolnej” (1995).

Jeśli zaś idzie o dydaktyki (dorosłych) „ułożone” według poziomu kształcenia to zjawisko to „otwiera” pojawienie się odrębnej dydaktyki (a właściwie to metodyki) nauczania początkowego dorosłych w opracowaniu Joanny Landy – Tołwińskiej i Zofii Cydzik (1970), zaś zamyka Czesława Maziarza - „Dydaktyka studiów dla pracujących” (1976), traktująca o wielu złożonych elementach organizacyjnych i metodycznych kształcenia słuchaczy na studiach wieczorowych i zaocznych.

W momencie powstania realnego „zagrożenia” rozmycia się zagadnień klasycznej dydaktyki dorosłych („ogólnej” czy - mówiąc inaczej - traktującej o „nauczaniu intelektualnym”) spowodowanego „modą” na mnożenie

³² Nowacki Tadeusz, *Dydaktyka doskonalenia zawodowego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976.

się dydaktyk poszczególnych form różnicującej się edukacji dorosłych i poziomów kształcenia dorosłych pojawił się kolejny podręcznik („ogólnej”) dydaktyki dorosłych (1991) autorstwa Profesora Józefa Półturzyckiego³³. Napisanie tej książki poprzedzone zostało innowacyjnymi (w owym czasie) badaniami Profesora nad techniką uczenia się dorosłych³⁴, opublikowaniem oryginalnego poradnika samokształcenia (1967) wnet po wyczerpaniu nakładu wznowionego³⁵, rozległymi studiami nad funkcjonowaniem szkolnictwa dla dorosłych w Polsce³⁶ i innych krajach i to nie tylko europejskich (1981) oraz obszerną monografią na temat wdrażania do samokształcenia³⁷

W wymienionym podręczniku „Dydaktyki dorosłych” Profesor Józef Półturzycki ukazał, na tle opisu przemian oświaty dorosłych w naszym kraju i na świecie, a zwłaszcza jej ustawiczności, wszystkie istotne elementy dla dydaktyki dorosłych. Były to w kolejności: geneza, możliwości i potrzeby kształcenia ludzi dorosłych, cele, treści, proces, zasady, metody, formy i organizacja tego nauczania i uczenia się (samokształcenia). Cennym elementem teorii kształcenia dorosłych opracowanej w omawianym dziele przez Profesora jest ukazanie istoty, rodzaju i funkcji podręcznika w kształceniu dorosłych a także środków dydaktycznych (ogromne bogactwo), systemu multimedialnego i komputerów w edukacji ludzi tego pokolenia. Ukazanie miejsca środków dydaktycznych, systemu multimedialnego i komputerów w kształceniu dorosłych, włączenie ich w ogólną teorię nauczania i uczenia się to niewątpliwie nowatorski element omawianej „Dydaktyki dorosłych” a zarazem otwarcie pola do rozległej refleksji na temat szybko postępującej informatyzacji nauczania i uczenia się.

Dzięki więc wysiłkowi Profesora Józefa Półturzyckiego na początku lat dziewięćdziesiątych minionego wieku, u progu polskiej nowej rzeczywistości politycznej i społeczno – kulturalnej, która tak mocno wpłynęła także na przemiany w edukacji dorosłych otrzymaliśmy nowy, doskonały podręcznik, zawierający nowocześnie ujętą teorię kształcenia dorosłych. Chciałoby się powiedzieć zintegrowaną, bo osadzoną w wiedzy tworzonej wcześniej przez poprzedników Profesora, ale i zawierającą myśli i idee nowe wyrasta-

³³ Półturzycki Józef, *Dydaktyka dorosłych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1991.

³⁴ Półturzycki Józef, *O technice uczenia się dorosłych*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.

³⁵ Półturzycki Józef, *Ucz się sam. O technice samokształcenia*, Wydanie II poprawione i uzupełnione, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1972.

³⁶ Półturzycki Józef, *Rozwój i problemy szkolnictwa dla dorosłych w Polsce Ludowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1972.

³⁷ Półturzycki Józef, *Wdrażanie do samokształcenia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1983.

jące z postępu technicznego i technologicznego a zarazem współczesnej szybko zmieniającej się rzeczywistości społeczno - kulturalnej.

Do opracowanej przez siebie teorii kształcenia dorosłych (dydaktyki dorosłych) Profesor Józef Półturzycki stale coś „dopisywał” aktualizując i poszerzając różne jej elementy, pisząc i publikując następne obszernie prace o dużej wartości z teorii edukacji dorosłych (np. „Akademicka edukacja dorosłych”, 1994) i dydaktyki szkolnej (np. „Dydaktyka dla nauczycieli”, Płock 2002) czy też obszernym, niedawno wydanym, traktacie krytyczno – rozliczeniowym, jakim jest „Niepokój o dydaktykę”³⁸. Dzieła te w połączeniu z innymi pracami redakcyjnymi (założyciel i redaktor naczelny: od 1992 r. „Toruńskich Studiów Dydaktycznych”, od 1994 „Rocznika Andragogicznego” i od 2001 „Edukacji Otwartej”) organizacyjnymi (Zespół Pedagogiki Dorosłych Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Toruńskie Konferencje Dydaktyczne) i dydaktycznymi (wyedukowanie ponad tysiąca pięciuset magistrów i 32 doktorów) dowodzą nie słabnącej pracowitości i stale wzrastającej innowacyjności umysłu Profesora Józefa Półturzyckiego. Jego wielokierunkowa aktywność nasuwa skojarzenie z opinią Heleny Radlińskiej, sprzed lat, o ludziach – instytucjach, czyli osobach, które swoją rozległą działalnością (naukową, organizacyjną) są w stanie zdziałać tyle co duże zakłady naukowo - badawcze.

Mają więc także dzisiaj młodzi adepci andragogiki, w tym także teorii kształcenia dorosłych, doskonały osobowy wzór do naśladowania. Świadomość pracowitości i inwencyjności Profesora może ich skutecznie wspierać przy przekraczaniu kolejnych etapów na ciernistej drodze rozwoju naukowego.

Zarysowana próba historycznego rozwoju dydaktyki dorosłych, jako nauki prowadzi niewątpliwie do wysnucia przynajmniej dwu ogólniejszych prawidłowości. Pierwsza dotyczy wyraźnego poszerzania przedmiotu refleksji tej dyscypliny, jako namysłu nad procesem intelektualnego oddziaływania na umysł człowieka lub mówiąc inaczej kształcenia (względnie świadomego) intelektualnej strony człowieka. Początkowo jej refleksją obejmowano nauczanie dorosłych na kursach (głównie nauczania początkowego) i samokształcenie (a w zasadzie samouctwo) oraz kształcenie szkolne (głównie w systemie klasowo – lekcyjnym i to na poziomie elementarnym), oczywiście ogólnokształcące (intelektualne) tzn. z wyłączeniem kształcenia zawodowego. Było to następstwem rodzaju, poziomu i jakości, ówczesnej praktyki

³⁸ Półturzycki Józef, *Niepokój o dydaktykę*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa - Radom 2014.

kształcenia dorosłych. Z czasem w związku z mnożeniem się form kształcenia dorosłych w obszar jej zakresu wchodziło kształcenie korespondencyjne, działalność odczytowa, funkcjonowanie uczelni wszechnicowych, proces intelektualnego oddziaływania biblioteki na czytelnika, praca oświatowa muzeów i galerii, kształcenie za pośrednictwem mediów i Internetu. Ta zmiana ilościowa pociąga za sobą także pewne konsekwencje jakościowe. Dydaktyka dorosłych w tych warunkach, jako nauka zajmująca się wspólnymi elementami tych, rozrastających się i różnicujących form kształcenia, staje się dyscypliną coraz bardziej ogólną. Obok niej rozrastają się i powiększają dydaktyki szczegółowe: kształcenia korespondencyjnego, kursu (w tym także zawodowego), odczytu (popularyzacji), działalności pedagogicznej biblioteki, pracy oświatowej muzeum. W szybkim tempie rozwija się dydaktyka medialna. Owe dydaktyki szczegółowe zajmują się osobliwościami (specyfiką i odmiennością) kształcenia dorosłych poprzez środki, z których wyrosły. Tworzą się też dydaktyki (mimo że niekiedy jeszcze nie mają nazw) adekwatne do rosnącego wieku i zaawansowania zawodowego człowieka np. stażu zawodowego (wprowadzenia do pracy), doksztalcenia i doskonalenia zawodowego (pracowników „dojrzałych”), dydaktyka gerontologiczna (edukacja ludzi w tzw. trzecim wieku) i in. Na tym tle rodzi się dzisiaj poważny problem, gdzie i jak zakreślić wyraźną granicę między klasyczną („ogólną”) dydaktyką dorosłych, a mnożącymi się dydaktykami (metodykami) poszczególnych form kształcenia.

Druga prawidłowość, którą pragniemy tutaj zasygnalizować, jako wpływającą z zarysowanego rozwoju dydaktyki dorosłych dotyczy jej metodologii a więc źródeł informacji, z których budowana była i jest teoria kształcenia dorosłych. W tym zakresie w rozwoju polskiej dydaktyki dorosłych uzasadnionym wydaje się wyodrębnienie dwu etapów. Etap pierwszy, przypadający na czas od pojawienia się pierwszych refleksji o kształceniu dorosłych w okresie pozytywizmu do połowy lat międzywojennych. Tworzono wtedy teorię edukacji dorosłych uogólniając doświadczenia wyniesione z dominujących wówczas form kształcenia (dorosłych), a także z intuicji praktyków tej działalności. Drugi okres tworzenia tej refleksji ma charakter empiryczny. Rozpoczął się od przyswojenia (I. Drozdowicz – Jurgielewiczowa, Maria Borowiecka) w latach trzydziestych minionego wieku, w naszym kraju, wyników badań nad uczeniem się człowieka dorosłego w Ameryce (E. Thorndike), Anglii (B. Yeaxlee) i innych krajach, zainicjowania w Polsce pierwszych badań diagnostycznych (głównie potrzeb i zainteresowań) nad uczniem dorosłym. Badania te zostały wyraźnie zdynamizowane i zwielokrotnione w czasach Polski Ludowej oraz na przełomie XX i XXI wieku. Zaletą tych badań

było nie tylko przemyślane realizowanie ich za pomocą takich metod (technik) poznania rzeczywistości oświatowej jak: obserwacja przebiegu kształcenia i samokształcenia, analiza dokumentacji (instytucji oświatowych, osobistej uczących się osób oraz organizujących kształcenie oświatowców) wywiad i ankieta, analiza wytworów (w tym i prac) uczących się, ale także do eksperymentu (F. Urbańczyk, E. Berezowski, J. Półturzycki i in.). Takie stosowanie licznych technik badań doprowadziło do nagromadzenia obszernej wiedzy o warunkach, procesie i funkcjach kształcenia dorosłych. Zdaje się to przeczyć tezie, głoszonej przez niektórych oponentów dydaktyki dorosłych, o słabości metodologicznej tej dyscypliny naukowej.

Bibliografia

1. Borowiecka Maria, *Kształcenie dorosłych. Próba dydaktyki*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa 1946.
2. Drozdowicz – Jurgielewiczowa, *Pisma pedagogiczne* (red. A. Antosz), Wydawnictwo Naukowe ITE, Radom 2009.
3. Frąckowiak Anna, *Jubileusz Profesora Józefa Półturzyckiego*, „Rocznik Andragogiczny 2009”, s. 69 – 78.
4. Półturzycki Józef, *Dydaktyka dorosłych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.
5. Półturzycki Józef, *Niepokój o dydaktykę*, Wydawnictwo Naukowe ITE, Warszawa – Radom 2014.
6. Urbańczyk Franciszek, *Dydaktyka dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław 1973.

THE DEVELOPMENT OF ADULTS DIDACTICS AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE

Summary

It concerns article in historic captivation evolution of adult teaching. Author indicates polish and foreign precursors of adult teaching and contribution discusses them to evolution of it. In this article, reader will find many titles of work from range of adult teaching. Historic analysis of evolution of adult teaching performed here as at least two general correctness. First correctness it from instructing adult on widen of object of interest of adult teaching including whole educational process education. It concerns second correctness in methodology of teaching changes, rely on it, that there is not source of didactic knowledge as formerly adult experience already teaching and learning, but scientific research first of all.

Keywords: adult teaching, evolution of adult teaching, main representatives of teaching